

OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA FETVÂ EMİNLERİNİN GÖREVLERİ

Talip AYAR (*)

ÖZ

Fetvâ emînleri, fetvâ hizmetlerinde şeyhülislamlara yardımcı olmak üzere atanmıştır. İlk atandıklarında fetvânın hazırlanması ve ilgiliye ulaştırılması sürecine katkıları daha sınırlı düzeyde iken, zaman içerisinde bu alanda en etkili kişi konumuna yükselmişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde fetvâ emînlerine, fetvâ sürecini yönetme görevinin yanı sıra ilave birtakım yeni görev ve sorumluluklar verilmiştir. Ancak Fetvâ Eminliği birimi veya bu birimin başında bulunan fetvâ emînleri hakkında bilgi veren sınırlı sayıdaki çalışmalarda, bu kimselerin söz konusu görevi dışındaki vazife ve sorumluluk alanlarına hemen hemen hiç temas edilmemektedir. Bu makalede, kaynakların bize sunduğu veriler çerçevesinde fetvâ emînlerinin üstlenmiş olduğu görevlerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fetvâ, Fetvâ Emîni, Görev.

ABSTRACT

Duties of Fatwa Authorities in Ottoman State Organization

Fatwa authorities were assigned to assist shaykhs al-islam. When they were first assigned, their contribution in the process of preparing the Fatwa and its delivering to the concerning person was limited; but in time they became the most effective people in the process. Especially in the latest periods of Ottoman State, new duties and responsibilities as well as running the fatwa process were given to fatwa authorities. However, in the limited works that give information about the unit of Fatwa Authority or the fatwa authorities that are at the head of this unit, almost nothing is mentioned about their duties or responsibilities other than the ones in question. In this article, we will try to identify the duties of fatwa authorities within the frame of the data that resources present us with.

Keywords: Fatwa, Fatwa Authorities, Duty.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara/Çankaya Vaizi.

Giriş

İslâm'ın ilk dönemlerinde fetvâ hizmetlerini Hz. Peygamber (s.a.v.) yürütmüştür. İnsanların dinî ve hukukî sahadaki sorunlarını çözüme kavuşturmuştur. O'nun vefatının ardından geriye bıraktığı Kur'ân, sünnet ve öğretmiş olduğu usul ve esaslar çerçevesinde sahabenin önde gelenleri fetvâ vazifesini devam ettirmiştir. Sahabelerden sonra ise fetvâ işleriyle müctehitler, kadılar ve müftüler ilgilenmiştir. İslâm devletlerinde her geçen gün kurumsal yapılanma aşama kaydederken, fetvâ hizmetlerinin yürütüleceği bir yapı müesses hale getirilememiş, bu hizmetler daha çok kadılık kurumunun çatısı altında sürdürülmüştür.¹ Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde ise diğer Müslüman devletlerden farklı olarak fetvâ hizmetleri, devlet çatısı altında Şeyhülislamlık kurumu aracılığıyla resmî bir hüviyette yürütülmüştür. Bu açıdan Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık kurumu, İslâm tarihinde ilktir.² Başında şeyhülislamın bulunduğu bu kurum, hem sultan ve sadrazam dahil olmak üzere devlet görevlilerinin kişisel veya kurumsal bağlamdaki sorularını hem de özel şahısların başvurularını fetvâlarıyla çözüme kavuşturmuştur.

Şeyhülislamlık, ilk tesisinden itibaren XVI. yüzyıla kadar nispeten sade bir görünüm arz etmiştir. Bu süreçte şeyhülislamlar, fetvâ hizmetlerini bizzat kendileri yürütmüşlerdir. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (ö. 932/1526), İbn-i Kemal (ö. 940/1533) ve Ebussuud Efendi (ö. 982/1575) gibi meşhur isimlerin şeyhülislamlık görevine getirilmesi, makamın önemini artırdığı gibi, aslî görevi fetvâ olan şeyhülislamlara yeni görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Bununla birlikte onların dinî hiyerarşide nüfuzu artmış aynı zamanda yoğun bir idarî görev üstlenmişlerdir.³ Şeyhülislamların makamdan uzak kalmaları, idarî görev üstlenmeleri, sosyal hayatın çeşitlilik göstermesine bağlı olarak fetvâ taleplerinin artması⁴ gibi hususlar başta fetvâ emini olmak üzere kendilerine yardımcı olacak görevlilerin tayinini zorunlu kılmıştır.⁵ İlk fetvâ emininin atanması da böyle bir süreç sonunda olmuştur. Rahatsızlığı sebebiyle Şeyhülislamlık görevinden uzak kalan Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin (ö. 932/1526)

1 Zuhayli, Muhammed, "Fetva ve Takva", *Diyanet Dergisi*, çev: Mustafa Ateş, 29 (1), 1993, ss. 97-98.

2 Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 7.

3 Pixley, Michael M., "Erken Osmanlı Tarihinde Şeyhülislam'ın Gelişimi ve Rolü", *Türkiye Günlüğü*, çev: Nuri Çevikel, sy. 60, 2000, s. 106.

4 Koca, Ferhat, "Fetvahâne", *DİA.*, İstanbul, 1995, XII, 497.

5 Şeyhülislamların devlet teşkilatı ve teşrifatındaki yeri ve şeyhülislama bağlı olan görevliler hakkında bkz: Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 107-126, 204-218.

yerine fetvâ hizmetlerini yürütmek üzere tayin edilen Mehmed Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) ilk fetvâ emini olarak atanmıştır.⁶ Böylece başlangıçta bizzat şeyhülislam tarafından yürütülen fetvâda sorunun kabulü, hazırlanması ve ilgiliye teslimi süreci, artık fetvâ eminlerinin nezaretinde yürütülmeye başlamıştır.⁷

XIX. yüzyılın başlarından itibaren, fetvâ eminlerinin bağlı bulunduğu Şeyhülislamlık'ta önemli ölçüde değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Kurumun bünyesinde bulunan birimler tek çatı altında toplanmış, geçmişten tevarüs eden birimlerde de yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler, yeni birtakım görev ve sorumlulukları beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak fetvâ eminlerinin görevlerine yenileri ilave edilmiştir. Bu açıdan çalışmamızda, fetvâ eminlerinin ilk dönemlerden beri devam eden şeyhülislam adına fetvâ hizmetlerine nezaret görevine, hangilerinin ilave edildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak, öncelikle "Fetvâ Emmini Kavramı" başlığı altında, "fetvâ emini" terimi kısaca tanımlanacak ve bu unvanın kullanılışıyla ilgili bilgilere yer verilecektir. Çünkü kavramın anlam kapsamının ve kullanılış sınırlarının bilinmesi, fetvâ eminlerinin görev alanlarının tespitini kolaylaştıracaktır. Aksi takdirde anlam dünyası ve kapsamı bilinmeyen bir unvan üzerinden görev tespiti yapmaya çalışmak, yanılğı ihtimali yüksek olan bir uğraşı ifade edecektir. Oluşturulan bu zemin üzerine ise, Fetvâ Eminlerinin Görevleri başlığı altında bu görevde bulunanların ifâ ettikleri vazifelere yer verilecektir.

A. Fetvâ Emmini Kavramı

Fetvâ emini, "fetvâ" ve "emin" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramdır. Fetvâ kelimesi, lügatte bir meseleyi açıklayan veya çözüme kavuşturan cevap olarak belirtilirken; ıstılahta, fikhî bir mesele hakkında ortaya koyulan şer'î hükmü ifade eder.⁸ Emin kelimesi ise, kendisine inanılan ve güvenilen, kendisinden şüphe edilmeyen kimse anlamlarına gelmektedir.⁹ Böy-

6 Ertan, Veli, *Tarihîte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 11.

7 Heyd, Uriel, "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri", *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, çev: Fethi Gedikli, 9 (1-3), 1995, s. 304.

8 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1970, VIII, 206, 253; Atar, Fahrettin, "Fetva", *DİA.*, İstanbul, 1995, XII, 486-487.

9 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz., XIII, 21; Ahterî, Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebir*, Dersââdet, 1310, s. 94; *El-Mu'cemü'l-Vasît*, haz: Heyet, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, I, 28. "Emin" kelimesine Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde yüklenen anlam için bkz: Sahillioğlu, Halil, "Emin", *DİA.*, İstanbul, 1995, XI, 111-112.

lece kelime anlamı itibariyle fetvâ emini, fetvâ konusunda kendisine güvenilen kişi demek olup; resmî unvan olması itibariyle, medresede öğrenilen şer'î ve hukukî bilgilerin en yüksek tatbik sahası Fetvâhâne'nin başında bulunan,¹⁰ şeyhülislama yöneltilen şer'î meselelerin fetvâlarını hazırlamakla/hazırlatmakla ve şer'îyye mahkemelerinden verilen ilâmları tetkik etmekle/ettirmekle mükellef kimsedir.¹¹

Fetvâ emini unvanıyla resmî bir sıfat taşıyan görevlinin, merkez teşkilatında bulunduğu, bu konuyla ilgilenen araştırmacıların ortak kanaati olmakla birlikte; bazı araştırmacılar taşra teşkilatlarında da fetvâ emininin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, fetvâ eminleri hakkında bilgi veren Altınbaş, “Şunu arz edelim ki, bizim bahsettiğimiz fetvâ eminleri, Pâyitaht'ta şeyhülislamın refakatinde bulunan fetvâ eminleridir. Suriye gibi bazı vilayetlerde, eyaletlerde müftü efendilerin refakatlerinde meseleleri arayıp bulmaya memur olan fetvâ eminleri değildir”¹² derken, merkez teşkilatı dışında da fetvâ eminleri olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Koca, Altınbaş'a atıf yapmak suretiyle benzer görüşü paylaşmaktadır.¹³ Diğer taraftan Özdemir, Osmanlı idaresinin eyalet ve sancaklardaki yapılanmasından bahsederken, “hem din hizmetlerini yürütmek, hem de zaman zaman zuhur edecek “*fetva*” ihtiyacını karşılamak üzere “*müftüler*”, çoğu kere yalnızca “*fetva*” ihtiyacını karşılamak üzere “*fetva eminleri*” tayin ediliyordu”¹⁴ ifadelerine yer vermektedir. Ancak arşiv kaynakları incelendiğinde, her ne kadar Arap vilayetlerinde, müftüler refakatinde çalışan bazı memurlara insanlar arasında “emînül-fetvâ” denilse de, fetvâ emini unvanının devlet tarafından atanan ve Pâyitaht'ta görev yapan resmî görevliye ait olduğuna işaret eden bilgiler mevcuttur.¹⁵ Bu bilgilerden anlaşılabilir, taşrada fetvâ emini unvanı kullanımının örfî olmaktan öteye geçmediğidir. Dolayısıyla yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz araştırmacılarından Altınbaş ve Koca, taşra teşkilatlarında da fetvâ emininin varlığından söz ederken, unvanın kullanımını ile ilgili resmî ve örfî kullanım ayrımını değerlendirmeye tabî tutmamışlardır. Özdemir'in kaynak göstermeden yapmış olduğu sınıflama ise, Osmanlı idaresinin taşra teşkilatındaki yapılanması hakkında dikkati mucip bir görüş olarak gözükmektedir.

10 Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939, I, 222.

11 Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, I, 621.

12 Altınbaş, Vamık Şükrü, “Fetvâ Eminleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2 (11), 1963, s. 25.

13 Koca, Ferhat, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvâhâne”, *İlam Araştırma Dergisi*, 2 (1), 1997, s. 140.

14 Özdemir, Rifat, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM Dergisi*, sy. 5, 1994, ss. 277-278.

15 BOA, DH.MKT., nr: 832/12.

B. Fetvâ Eminlerinin Görevleri

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren başlamak suretiyle ve özellikle son dönemlerinde kurumlar açısından yeniden yapılanmaya gitmiştir. Yapmış olduğu değişiklikleri yayımladığı kanun, nizamnâme ve talimatnâmelerle nispeten sistemli hale getirmiştir. Böylece hem kurumların hem de kurumlarda çalışanların görev ve sorumluluk alanları daha belirgin hale gelmiştir.

Değişim ve dönüşümün yaşanmaya başladığı XIX. yüzyıl öncesinde fetvâ eminliği görevinde bulunan kimselerin, amiri konumunda bulunduğu müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, katip, mühürdar ve müvezziler ile birlikte fetvâ hizmetini sürdürdüğü¹⁶ bilgisinden başka kaynaklarımızda hemen hemen hiçbir malumat bulunmamaktadır. Ancak özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren devletin nihayete erdiği tarihe kadar, eldeki mevcut veriler incelendiğinde fetvâ eminlerinin, aslı görevleri olan fetvâ hazırlama/hazırlatma vazifesiyle birlikte, birtakım başka görevleri icrâ ettikleri görülecektir. Söz konusu dönem içerisinde, fetvâ hazırlama/hazırlatma, temyiz, Fetvâhâne'ye yönelik idarî görevler, bütün fetvâ eminlerinin ortak görevi olmakla birlikte; sadece belirli dönemlerde belirli fetvâ eminlerinin yerine getirdiği görevler de bulunmaktadır. Şimdi makalemizin bu kısmında, fetvâ eminlerinin tespit edebildiğimiz görevlerine ana hatlarıyla işaret edilmeye çalışılacaktır.

1. Fetvâ Hazırlama/Hazırlatma Görevi

Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminden itibaren halkın ve idarenin fetvâ taleplerinin artması, yardımcı birtakım görevlilerin bu hizmet içerisinde yer almasını zorunlu kıldı. Şeyhülislam Kapısı'nın dışında sağ ve sol tarafta bulunan müsevvidler, kapının iç kısmında bulunan mübeyyizler, mukabeleci ve müvezzi gibi görevliler tayin edilerek fetvâ hazırlama sürecinde iş bölümüne gidilmiştir.¹⁷

Fetvâ emininin başında bulunduğu Fetvâhâne'nin daha sistemli bir yapıya kavuştuğu Osmanlı'nın son dönemlerinde, fetvâ hizmetlerinin yürütüldüğü Fetvâ Odası'nda görevli sayısı artmıştı.¹⁸ Artık bu noktadan sonra fetvâ eminleri, Fetvâhâne'ye sorulan fetvâların hazırlanması işlemlerini organize edecek, yazılan fetvâları tahkik edecek ve herhangi bir eksiklik bulunmadığı takdirde Meşihat makamına arz edecekti.¹⁹

16 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 196.

17 İnciciyan, P. G., "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti-Osmanlılar'da Din ve Mülkî Teşkilât", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 (12), 1966, s. 66.

18 Görevliler hakkında bkz: MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, ss. 5-6, 85-86.

19 MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, s. 3, 85.

Fetvâ suretlerinin hazırlanmasından Meşihat makamına arzına kadar fetvâ emînlerinin nezaret ettiği belirli bir usul takip edilmekteydi. Öncelikle soru sahiplerinin ilk başvuru yeri Fetvâhâne'nin Pusula Odası idi. Sorusu olan kimseler bu odaya gelerek meseleyi buradaki görevlilere anlatır, görevli müsevvidler kendilerine ifade edilen meseleyi soru formatına dönüştürerek yazdıkları taslağı soru sahiplerine verirlerdi. Taslak metin kendisine verilen soru sahibi daha sonra Fetvâ Odası'na başvururdu. Sorulan meseleyle ilgili fetvâ metni bu odada yazılır, fetvâ emîninin denetiminden geçerek düzeltilmesi gereken yerler işaret edilirdi. Bu şekilde oluşan nüsha mübeyyizler tarafından temize çekilir ve cevabı yazılmak üzere şeyhülislama arz olunurdu. Şeyhülislam cevabını yazıp imzaladıktan sonra bunları Fetvâ Odası'na iade eder ve ilgili deftere kaydedilen fetvâ soru sahibine verilir. ²⁰ Ancak sonuçta şeyhülislam, fetvâ heyetinin görüşünü kabul etmedikleri durumlarda kendi görüşlerini belirtirler ve fetvâ bu şekilde yeniden yazılırdı. Çünkü fetvâ yetkisi sadece şeyhülislama aitti. ²¹ Bu şekilde bir sürece tabi olan fetvânın hazırlanmasında fetvâ emîni başat rol oynamaktaydı.

2. Temyiz Görevi

Fetvâ ve Pusula odalarından oluşan Fetvâhâne'nin kısımları arasına, Tanzimat'tan sonra İlâmât Odası da eklenmişti. Odada şer'iyye mahkemelerinden gelen ilâm ve hüccetler incelenecekti. Böylece fetvâ emînleri, ilk atandıkları dönemlerden itibaren yürütmüş oldukları fetvâ hizmetlerine ilave olarak, Fetvâhâne'ye gelen ilâm ve hüccetlerin temyiz ²² sürecine nezaret edeceklerdi. ²³

İlâm sözlükte, bildirmek, haber vermek anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, hakimin bir davada verdiği kararı içeren, üzerinde aynı hakimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belge demektir. ²⁴ Sözlükte senet, delil, şahit anlamlarına gelen hüccet ise terim olarak, hakimin kararını ihtiva etmeyen, taraflardan birinin itirafıyla diğerinin kabulünü içeren ve üzerinde onu düzen-

20 Berkî, Ali Himmet, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı", *DİB. Dergisi*, 9 (102-103), 1970, s. 424. Karşılaştırmak için bkz: İnciciyan, a.g.m., s. 66; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 196.

21 Berkî, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı", s. 425.

22 Temyiz, hukuk kaidelerinin uygulanmasındaki hataları, eksiklikleri düzeltmek amacıyla, kabul edilen bir kanun yoludur (*Türk Hukuk Lugatı*, Maarif Vekaleti, Ankara, 1944, s. 35).

23 Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 59.

24 Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendi-zâde, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Abkâm*, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1330, IV, 868.

leyen hakimın mührünü ve imzasını taşıyan belgedir.²⁵ Bu şekilde bir anlam ve içeriğe sahip olan ilâmlar ve hüccetler Fetvâhâne'nin İlâmât Odası'na gelir, fetvâ emininin sorumluluğu altında bulunan oda çalışanları tarafından gerekli işlemler yapılırdı.

Doğrudan doğruya veya temyiz sûretiyle İlâmât Odası'na gelen ilâm ve hüccetleri, önce mümeyyiz muavinleri ve sonra mümeyyizler tetkik ederlerdi. Tetkik neticesinde oluşan görüşlerini ayrı bir kağıda pusula şeklinde yazdıktan sonra, tetkik ettikleri belge ile birlikte ilâmât müdürüne verirlerdi. İlâmât müdürü, mümeyyizin görüşünü yerinde bulursa imza eder, bulmazsa görüşünü yazarak her iki sûreti fetvâ eminine takdim ederdi. Fetvâ emini imzaladıktan sonra "yazıla" işareti ile ilâm yazı masasına verilirdi. Şayet fetvâ emini, ilâmât müdürünün görüşüne katılmazsa, katılmama sebebini bir pusulaya yazarak müdüre verir, tekrar üzerinde görüşülmeyi gerektiren bir konu değilse fetvâ emininin görüşü doğrultusunda cevap yazılırdı. Eğer tekrar görüşülmesi gereken bir konu ise; fetvâ emininin başkanlığında, ilâmât müdürü, reisü'l-müsevidin, fetvâ emini muavini toplanıp meseleyi genişçe inceleyerek sonuca varırlardı. İhtilaf halinde ise fetvâ emininin görüşü tercih edilirdi.²⁶ Böyle bir süreç neticesinde sonuca kavuşturulan ilâmlar derkenar düşülmek suretiyle mühürlenerek ilgiliye/ilgili yere iade olunurdu.

Temyize konu olan meseleler arasında, şer'iyye mahkemelerinin görev alanına giren hususların hemen hepsi bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yıllar boyu genel yargı mercii olarak varlığını devam ettiren şer'iyye mahkemelerinin, yapılan düzenlemelerle birlikte görev alanları sınırlı hale getirilmişti. Örneğin, 16 Cemaziyelahir 1305/29 Şubat 1888 tarihli düzenlemeyle şer'iyye mahkemeleri; nikah, talak, nafaka, hıdâne, hürriyet, rıkk, kısas, diyet, erş, gurre, hükümet-i adl, kasâme, gâib, mefkûd, vasiyet ve miras davalarına bakacaktı.²⁷ Bu konular çerçevesinde görülen davalarda verilen karara itirazı olan taraf ya doğrudan ya da mahallî makamlar aracılığıyla temyiz talebini Fetvâhâne'ye ulaştırırdı. Yukarıda işleyişine yer verdiğimiz süreç neticesinde Fetvâhâne'den çıkan karar; tasdik, nakz, istinaf-ı dava ve iâde-i muhakemeden biri olurdu.²⁸

25 Ali Haydar Efendi, *a.g.e.*, IV, 718.

26 Berkî, "Osmanlı Türklerinde Yüksek İftâ Makamı", s. 426; *İslâmda Kaza*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962, ss. 84-85.

27 Şer'î mahkemelerin görevleri hakkında bkz: İkinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 267-270.

28 Kararlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Gürbüz, Mustafa, *İslam Hukuk Taribinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, ss. 77-81.

Bugün arşivlerimizde temyize tabi tutulan davalar hakkındaki ilâmların kaydının tutulduğu çok sayıda defter bulunmaktadır.²⁹ Ancak bunlar ilâmın aslı değil sureti olduğu için, bir ilâmda olması gereken şekli şartları yansıtmamaktadır. Bu sebeple her yönüyle mamur, fetvâ emininin mührünü taşıyan ilâm örnekleri için Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına başvurmak isabetli olacaktır.³⁰

3. Fetvâhâne'nin İdaresine İlişkin Görevi

Şeyhülislamlık bünyesinde yer alan Fetvâhâne'nin idaresini şeyhülislam adına fetvâ emini yürütmekteydi. Bir resmî daire içerisinde gerekli olan, hem fizikî ihtiyaçların karşılanması hem de çalışanların özlük hakları, terfileri, personel hareketleri, dairede görev almak isteyenlerin durumlarının değerlendirilmesi gibi hususlarda fetvâ emini yetkili kılınmıştı.³¹

Fetvâhâne çalışanlarından birisi bulunduğu kadroyu boşalttığı anda, bu kadroya fetvâ emininin görüşü doğrultusunda şeyhülislamın onayıyla atama yapılırdı. Fetvâ emini, atanacak ismi tespit ederken ehliyeti, liyakati ön planda tutmakla birlikte düşünülen ismin Fetvâhâne'deki kıdemini de göz önünde bulundururdu. Söz gelimi, Fetvâ Emini Ali Haydar Efendi (ö. 1935) zamanında Fetvâhâne'nin İlâmât Odası birinci sınıf mümeyyizliği kadrosunda münhal bir durum ortaya çıkmıştı. Boşalan kadroya yapılacak atama neticesinde, diğer kadrolarda oluşacak boşluğu da dikkate alacak şekilde, Ali Haydar Efendi atanmasını düşündüğü isimleri silsile halinde Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'ye (ö. 1921) arz etmişti. Şöyle ki, Fetvâhâne'nin İlâmât Odası birinci sınıf mümeyyizlerinden Kamil Efendi'den boşalan birinci sınıf mümeyyizlik görevine 2300 kuruş maaş ile Sirozlu Hacı Eyüb Efendi'nin; ondan boşalan ikinci sınıf mümeyyizliğe 2000 kuruş maaşla Kıbrıslı Abdülfeyyaz Efendi'nin; ondan boşalan 1500 kuruşlu mümeyyiz muavinliğine Gönenli Hafız Mehmed Zeki Efendi'nin; ondan boşalan 1000 kuruş maaşlı İlâmât Odası ikinci sınıf müsevvidliğine, Fetvâ Odası müsevvidlerinden Gönenli Hafız Mehmed Efendi'nin terfi ettirilmesi uygun görülerek şeyhülislama arz edilmişti.³²

29 Bu şekilde oluşturularak Meşihat Arşivi'nde yer alan defterler için bkz: Aydın, Bilgin, Yurdakul, İlhami, Kurt, İsmail, *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 63-83.

30 Akgündüz, Ahmet, "İlâm", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 73. Bahsi geçen arşivde bulunan ilâmlarda, fetvâ emininin mühründe "emînü'l-fetvâ" ibaresi bulunmaktadır. Belirtilen şartları taşıyan ve aynı zamanda fetvâ emininin mührünü de ihtiva eden belgelerden birkaçı için bkz: BOA, A.MKT.NZD., nr: 4/27; BOA, A.MKT., nr: 7/10; BOA, A.MKT., nr: 9/97; BOA, A.MKT., nr: 13/73.

31 *Düstur*, "Fetvâhâne Nizamnâmesi", 1. Tertip, Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1299, IV, 77.

32 MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, s. 70.

İlmiye çalışanlarının emeklilik işlemleri çıkarılan kanunlarla,³³ 8 Şaban 1327/25 Ağustos 1909 tarihli Mülkiye Tekâüd Kanunu'na tabi kılınmıştı. Bu kanuna göre, memuriyette kırk beş yılı tamamlayanlar veya sene-i şemsiyyeye göre altmış beş yaşını dolduranlar isteklerine bakılmaksızın emekliye sevk edilecekti. Fakat göreve devam ettikleri takdirde tecrübe ve hizmet açısından devlete faydalı olacak görevlilerin emeklilikleri Meclis-i Vükelâ kararıyla bir müddet daha tehir edilebiliyordu.³⁴ Bu kanun hükmü Fetvâhâne çalışanları için düşünüldüğünde, birimin âmiri olması sebebiyle fetvâ emini devreye girmektedir. Fetvâ emini göreve devamında fayda görülen isimleri belirleyerek şeyhülislam arz eder, şeyhülislam da ilgili mercii olan Meclis-i Vükelâ'ya talebi iletirdi. Bu bağlamda Fetvâhâne Şifâhî Cevap Memuru Hacı İbrahim Efendi'nin yaş haddinden emekli olması gerekirken, Fetvâ Emmini Ali Rıza Efendi (ö. 1943) onun emekliliğinin tecil edilmesini istiyordu. Aslında İbrahim Efendi'nin emekliliği zaten Meclis-i Vükelâ tarafından bir sene süreyle tehir edilmişti. Tecrübesinden ve hizmetinden daha fazla istifade edilmesi adına İbrahim Efendi'nin emekliliğinin bir müddet daha geciktirilmesi işlemi fetvâ emini tarafından Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye (ö. 1954) bildirilmiş, şeyhülislam da konuyu Meclis-i Vükelâ'ya iletmişti.³⁵

Fetvâ emînlerinin, Fetvâhâne'nin idaresine ilişkin görevleri yukarıda vermiş olduğumuz örneklerle sınırlı bulunmamaktadır. Fetvâhâne çalışanlarının maaşlarının iyileştirilmesine yönelik taleplerin değerlendirmeye tabi tutularak şeyhülislam arz edilmesi,³⁶ izine ayrılacak memurların planlamalarının yapılarak işler aksamayacak şekilde izine ayrılmalarının sağlanması,³⁷ Fetvâhâne bünyesinde bulunan odaların kırtasiye ihtiyaçlarının temin işlemlerinden³⁸ tutun fetvâ emînleri, yöneten ve yönetilenlerin idarî mekanizma içerisindeki sorumlulukları bağlamında Fetvâhâne'nin bütün idarî işlerinden mesul bulunmaktaydı.

33 Bu kanunlardan örnek olması için bkz: *Düstur*, "8 Şaban 1327 Tarihli Mülkiye Tekâüd Kanunu Ahkâmının 1326 Senesi Zarfında Memûrîn-i İlmiyye İle Eytâm ve Erâmiline de Tatbiki Hakkında Kanun", 2. Tertip, Matbaa-i Osmâniye, Dersâadet, 1330, II, 251.

34 *Düstur*, "Memûrîn-i Mülkiyye'nin Tekâüdüne Dair Kanun", 2. Tertip, Matbaa-i Osmâniye, Dersâadet, 1329, I, 667, (mad: 3).

35 MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, s. 82.

36 MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, s. 83.

37 MA, *Fetvâhâne Memurları Defterleri*, nr: 67, ss. 116-117.

38 MA, *Fetvâhâne-i Âli Tezkire Defteri*, nr: 378, s. 89.

4. Dinî Gün ve Geceleri Tespit Görevi

Toplumlar gerek örflerine gerekse inançlarına bağlı olarak bazı zaman dilimlerine farklı anlamlar yüklemektedir. Bu zaman dilimlerine yükledikleri anlamın bir göstergesi olarak günler öncesinden tören ve kutlama programlarının hazırlıkları başlar. Onun için önem atfedilen zamanların tespiti, toplumun sosyal ve kültürel hayatının canlı tutulması açısından tören ve kutlamaların düzenlenmesi göz ardı edilemeyecek gerçekler arasında yer almaktadır.³⁹

Osmanlı Devleti'nde, yapılacak tören ve kutlamaların programları, programa katılacakların ve görevlilerin yerleri vb. ilkeler en ince detayına kadar kurala bağlanmıştır. Sadece "Teşrifat Usulleri" denilen bu kurallar değil, bütün resmî iş ve işlemler belirli kaideler doğrultusunda yürütülmektedir.⁴⁰ Bu çerçevede dinî gün ve geceler yaklaşırken Fetvâ Emaneti, belirtilen gün ve gecelerin tespitini yaparak kaleme almış olduğu "ilâm-ı şer'î"yi şeyhülislam vasıtasıyla gönderir, Teşrifat-ı Umumiye Nezareti'nin hazırladığı ve sadrazamanın imzaladığı izin tezkeresi yazılarak yapılacak programların içeriği padişahın bilgisi dahilinde şekillenirdi.⁴¹

Fetvâ Emâneti tarafından hazırlanan ilâmların bir kısmında fetvâ emininin imzası bulunurken,⁴² bir kısım ilâmlarda fetvâ emininin imzası bulunmamaktadır.⁴³ Daha doğrusu bazı ilâmlarda hiçbir imza bulunmamaktadır. Ancak bahsi geçen ilâmlar Fetvâ Emaneti'nde hazırlandığına ve Fetvâ Emaneti'nde yürütülen her türlü işlemin mesuliyeti fetvâ eminine ait olduğuna göre; dinî gün ve gecelerin tespitinin belirtildiği ve üzerinde herhangi bir imzanın bulunmadığı ilâmların fetvâ eminin bilgisi haricinde olduğunu söylemek isabetli olmayacaktır.

5. Meclis ve Komisyon Üyelikleri Görevi

Kânûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) döneminde, kadınların göreve atanmaları ve yer değişikliklerine ilişkin belirli kriterlerin oluşturulması için Ebussuud Efendi (ö. 982/1575) padişah tarafından görevlendirilmişti. "Mülâzemet Usulü" adı verilen sistem çerçevesinde, Ebussuud Efendi, kadılık mesle-

39 Baş, Eyüp, "Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler", *AÜİFD.*, 45 (1), 2004, ss. 167-168.

40 Özellikle Osmanlıdaki dinî törenler için bkz: Alikılıç, Dündar, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002, ss. 89-158; Baykal, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, ss. 51-67.

41 Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşal*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 83.

42 BOA, İ.DUİT., nr: 15/11.

43 BOA, İ.DUİT., nr: 15/2.

ğine giriş esaslarını yeniden düzenlenmiş ve belirli kriterlere bağlamıştı. Ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren özellikle yüksek rütbeli kadıların çocuklarının mülâzim olarak kayıtlarının yapılması, meslekten olmayanların sisteme dahil edilmesi gibi bir takım suiistimaller yaşanmıştı. Yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak için kadıaskerlikten bağımsız olarak Şeyhülislamlık'ta Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer'iyye kuruldu ve 17 Receb 1271/5 Nisan 1855 tarihinde faaliyete geçti. Meclisin görevi, şer'î mahkemelerde görev almak isteyenlerin yeterliliklerini ölçmek, liyakat denetimini yapmak ve uygun görülenlerin atanmalarını sağlamaktır.⁴⁴ 13 Muharrem 1290/13 Mart 1873 tarihli on dokuz maddelik Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnâmesi ile birlikte meclisin görev alanı ve çalışma şartları yeniden belirlendi.⁴⁵ Nizamnâme ile aynı tarihli Devlet Salnâmesi'nde, Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm-ı Şer'iyye'de; Reis Uryânizâde Ahmed Esad Efendi, Azalar Filibeli Halil Efendi, Fetvâ Emîni Halil Efendi, Ahmed Hilmi Efendi, Mehmed Halis Efendi, İlâmât-ı Şer'iyye Mümeyyizi İsmail Râmiz Bey ve Mustafa Âşir Efendi bulunmaktadır.⁴⁶ Ayrıca bu mecliste; Fetvâ Emîni Mehmed Refik Efendi âzâlık/üyelik,⁴⁷ reislik/başkanlık,⁴⁸ Fetvâ Emîni Filibeli Halil Efendi üyelik,⁴⁹ Fetvâ Emîni Halil Efendi üyelik,⁵⁰ Fetvâ Emîni Mehmed Said Efendi üyelik⁵¹ görevlerinde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra adlî yapıda değişikliklere gidilmişti. Şer'iyye mahkemelerinin görev alanları daraltılmış, daha evvel bu mahkemenin görev alanına giren konuların bir kısmı yeni kurulan ticaret, hukuk ve ceza mahkemelerine devredilmişti. Ancak yeni kurulan mahkemelerde görev alacak kadıların sayısı ihtiyacı karşılayacak seviyede bulunmamaktaydı.

44 Yakut, *a.g.e.*, s. 61; Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, ss. 190-197.

45 *Düstur*, "Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnâmesi", 1. Tertip, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, II, 721-725.

46 *Devlet Salnâmesi*, Matbaa-i Maârif, yy., 1290, s. 73.

47 *Devlet Salnâmesi*, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1275, s. yok; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1276, s. yok; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1277, s. 59; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1278, s. 59; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1279, s. 57; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1280, s. 57.

48 *Devlet Salnâmesi*, Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1281, s. 55; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1282, s. 47.

49 *Devlet Salnâmesi*, Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1283, s. 51.

50 *Devlet Salnâmesi*, Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1284, s. 61; Matbaa-i Âmire, yy., 1285, s. 67; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1289, s. 91; Matbaa-i Maârif, yy., 1290, s. 73; Matbaa-i Maârif, yy., 1291, s. 73; Matbaa-i Maârif, yy., 1292, s. 76; yayl.y., İstanbul, 1293, s. 78; yayl.y., İstanbul, 1294, s. 165.

51 *Devlet Salnâmesi*, Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1286, s. 67; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1287, s. 69; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1288, s. 84.

Mevcut kadılardan büyük çoğunluğunun ise fikhın temel kaynaklarına başvuracak düzeyde olmayışları beraberinde yeni arayışları getirmişti.⁵² Önerilen farklı görüşler içerisinde Ahmed Cevdet Paşa'nın, Hanefî fıkıh hükümlerinden iktibasla millî, medenî bir kanun yapma görüşü benimsenmişti. Böylece Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye isimli bir eser hazırlanacak ve bunun için komisyon kurulacaktı.⁵³ Bu karar üzerine kurulan komisyonlarda Fetvâ Emîni Halil Efendi,⁵⁴ Fetvâ Emîni Ömer Hilmi Efendi⁵⁵ ve Fetvâ Emîni Mehmed Nuri Efendi⁵⁶ görev almışlardır.

6. Memurların Atanması ve Görev Sürelerinin Uzatılmasına İlişkin Talepleri İnceleme Görevi

982/1574 tarihinde, ilmiye mensuplarının atamalarına yönelik şeyhülislamlara yeni yetkiler verilmişti. Bu tarihten itibaren kırk akçeden yukarı hariç ve dahil müderrislerinin, orduya dahil edilecek kadıların, vilayet, sancak ve kaza müftülerinin, imam-hatip ve müezzinlerin, mevlevî şeyhlerinin, mevâlî denilen büyük kadıların ve kazaskerlerin tayinlerinden şeyhülislamlar sorumluydu.⁵⁷ İmam-hatip, müezzin, duâhân, cüzhân⁵⁸ tayinlerinde, o camiın mütevellisi tarafından şeyhülislama dilekçeyle müracaat edilirdi. Şeyhülislam dilekçeler üzerine görüşünü yazar ve evrak Sadaret'e havale olunurdu.

52 *Mecell-i Ahkâm-ı Adliye*, thk: Ahmed Cevdet, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1329, ss. 3-4; Aydın, M. Âkif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *DİA.*, Ankara, 2003, XXVIII, 231-232.

53 Mardin, Ebul'ula, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV. Yayınları, Ankara, 1996, ss. 61-65.

54 *Devlet Salnâmesi*, Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1288, s. 88; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1289, s. 95; Matbaa-i Mârif, yy., 1290, s. 77; Matbaa-i Maârif, yy., 1291, s. 76; Matbaa-i Maârif, yy., 1292, s. 80; yayl.y., İstanbul, 1293, s. 82; yayl.y., İstanbul, 1294, s. 170.

55 *Devlet Salnâmesi*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1295, s. 173; Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1296, s. 95; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1298, s. 115.

56 *Devlet Salnâmesi*, Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1299, s. 162; Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1301, s. 145; Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1302, s. 165; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1303, s. 145; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1304, s. 155; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1305, s. 145; yayl.y., İstanbul, 1306, s. 172. Ancak Mecelle çalışmalarına katılan üyelerin isimlerine yer verilen çalışmalarda, Fetvâ Emîni Mehmed Nuri Efendi'nin ismi geçmemektedir [Mardin, *a.g.e.*, ss. 160-167; Kaşıkçı, Osman, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV. Yayınları, İstanbul, 1997, s. 71 (6 nolu dipnot)].

57 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 179.

58 Kur'an ve mevlit okuyanların farklılıklarını ifade eden bu ve benzeri tabirler için bkz: Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, ss. 49-52.

Nihayetinde talep, padişaha arz edilerek çıkan irade doğrultusunda işlem yapılırdı. Taşrada ise bu vazifelere, o mahallin kadısının ilâmı üzerine tayin yapılırdı.⁵⁹

Şeyhülislamın yetkili kılındığı ilmiyenin tayin ve terfî taleplerinin gerçekleştirilmesinde, fetvâ emînleri kendilerine yardımcı olmuştur. Örneğin, Gölhisar Hamid kazası Kozğacı yaylasındaki camiye imam-hatip tayin edilmesi için, mahallin nâibi tarafından ilâm düzenlenmişti. İlâm'da, Hafız Mehmed Efendi'nin yapılan imtihanında liyakatinin yerinde olduğu belirtilmiş ve bu göreve atanması istenmişti. Fetvâ Emîni Mehmed Refik Efendi (ö. 1871) döneminde gerçekleşen bu talebin ilâmı incelenmiş ve fetvâ emîninin uygun görüşü ilâma derkenar olarak yazılarak şeyhülislama arz edilmişti.⁶⁰ Diğer taraftan, kadılardan görev sürelerinin uzatılmasına yönelik talepte bulunan Mehmed Efendi ve Mehmed Şerif Efendi'nin göndermiş olduğu evrakı, Fetvâ Emîni Mehmed Refik Efendi incelemiş ve inceleme neticesinde oluşan kanaatini evrak üzerine yazarak şeyhülislama iletmiştir.⁶¹

7. Memurlara Yemin Ettirme Görevi

Devletin herhangi bir kademesinde 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi olarak devlet memurluğuna atanan görevlilerin, ödev ve sorumluluklar kapsamında uyması gereken kurallar günümüzde mevcuttur. Bu kapsamda devlet memurları aslî devlet memurluğuna atandıktan sonra anayasaya ve kanunlara sadakatlerini sözle belirtirler ve özlük dosyalarına konulacak yemin belgesini imzalayarak göreve başlarlar.⁶²

Bugün ülkemizde yürürlükte bulunan uygulamanın benzerini Osmanlı'nın son dönemlerinde de görmekteyiz. 1 Rebiulahir 1327/22 Nisan 1909 tarihli Meclis-i Vükelâ müzakeresine dair zabıt kaydına göre, son zamanlarda Dersâdet'te meydana gelen askerî vukuatların neticesinde böyle bir yöneme başvurulmuştu. Özellikle kara ve deniz askerleri başta olmak üzere memurların Kânûn-ı Esâsî'nin uygulanmasını ve meşrûtiyeti sıkıntıya düşürecek tehditlerini önlemek amaç edinilmekteydi. Bu sebeple örnek sureti belirlenen yemin metni veya fetvâ emîninin uygun göreceği bir başka metin çerçevesinde, memurların devlete itaati sağlanacaktı. Böylece görev, şeyhülislam, fetvâ emîni ve ders vekiline verilmişti.⁶³

59 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 185.

60 BOA, A.MKT.NZD., nr: 10/31.

61 BOA, A.MKT.UM., nr: 14/81.

62 *Devlet Memurları Kanunu*, s. 4182, madde: 6, www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx (03.10.2012).

63 BOA, MV., nr: 127/3.

8. Tahkikat Görevi

İdareler, eylem ve işlemlerini, toplumun huzur ve sükûnetini tehlikeye düşürecek ihlalcı yaklaşımları bertaraf etmek için birtakım hak ve yetkilere sahiptir. Kendisine tanınan hak ve yetkileri yerinde kullanmak adına idare, olumsuzluğu iddia edilen varsayımların gerçekliğini tespit için değişik aygıtlara başvurabilir. Bunların içerisinde yönetim, yetkin gördüğü kişiler aracılığıyla idarî açıdan gerekli gördüğü veya toplumun rahatsızlık duyarak şikayette bulunduğu hususları tahkik ettirebilir. Bu cümleden olarak idare, zaman zaman tahkik ettirmeyi düşündüğü konular için fetvâ eminlerini görevlendirmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayûn'u yayımlandıktan kısa bir süre sonra eyalet ve sancaklara fermanlar gönderilerek, Hatt'ın ihtiva ettiği hususların uygulamaya geçirilmesi istenmekteydi. Takip edilmesi gereken yöntemler arasında, şehrin büyük meydanlarında tertip edilecek merasimlerde Hatt'ın halka okunması, kaza ve kasabalara gönderilerek halka anlatılması önerilmekteydi.⁶⁴ Ancak Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik önceden bir programın yapılmayışı, gayrimüslimlerle eşit muameleye tabi tutulacakları belirtilen Müslüman halkın tepkisi, getirilen yenilikleri uygulayacak yetişmiş kadroların bulunmayışı karşılaşılan problemler arasında yer almaktaydı. Problemlerin belirlenmesi ve yeni getirilen düzenlemelerin uygulama alanında denetlenmesi için öncelikle Edirne, Bursa, Ankara, Aydın, Sivas, Konya eyaletleri tespit edilmiş,⁶⁵ Anadolu ve Rumeli Teftiş Heyetleri oluşturulmuştu. Anadolu Teftiş Heyeti'nin başkanlığına Çerkeşli Mehmed Efendi getirilmişti. Fakat Mehmed Efendi kısa bir süre sonra vefat edince yerine bu görevi kimin üstleneceği noktasında Meşihat makamıyla istişarede bulunulmuştu. Uzunca süren değerlendirmeler neticesinde Fetvâ Emîni Arif Efendi'nin (ö. 1858) ismi gündeme gelmiş ve çıkan irade doğrultusunda Mehmed Efendi'nin yerine görevlendirilmişti.⁶⁶

Fetvâ Emîni Arif Efendi'ye, idare tarafından daha başka konular için de tahkikat görevi verilmiştir. Örneğin, Bedesten-i Atık'ın⁶⁷ korumakla görevli kişilerin/muhafızların kul hakkına riayet etmediklerine yönelik şikayetler gelmekteydi. Muhafızlar hakkında öne sürülen iddiaların araştırılması için Arif Efendi padişah tarafından görevlendirilmişti.⁶⁸ Benzer şekilde Arif Efendi'nin,

64 İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Bellekten*, 28 (112), 1964, s. 623.

65 Torun, Fatih Sadık, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları*, 8 (32), 2012, s. 83.

66 BOA, İ.DH., nr: 26/1248.

67 Bedesten hakkında bkz: Ergin, Osman, "Bedestan", *İA.*, Eskişehir, 1997, II, 440-442.

68 BOA, İ.DH., nr: 59/2896.

Kudüs'teki Kamame Kilisesi meselesini tahkik için,⁶⁹ vefat eden memurun yakınlarına yapılacak yardımın miktarını tespit için vazifelendirilmesi⁷⁰ verilecek örnekler arasında yer almaktadır.

Şehzâde Yusuf İzzettin Efendi (ö. 1916), Sultan Abdülaziz'in (ö. 1876) oğludur. Abdülaziz'in velihtliği sırasında, "şehzâdelerin tahta çıkana kadar çocuk sahibi olmaması" geleneğine aykırı olarak dünyaya gelmiş ve babası Abdülaziz tahta çıkıncaya kadar varlığı gizlenmişti.⁷¹ V. Mehmet 27 Nisan 1909 tarihinde tahta çıktığı zaman Yusuf İzzettin Efendi hanedanın padişahıktan sonra en yaşlı üyesi olarak veliht durumuna yükselmişti. Ancak tahta çıkamadan 1 Şubat 1916 tarihinde beklenmedik biçimde Zincirlikuyu'daki köşkünde ölü olarak bulunmuştu. Gerçekleşen bu ölüm üzerine olayı incelemek için tahkikat heyeti kurulmuştu. Heyet içerisinde Fetvâ Emîni Ali Haydar Efendi (ö. 1935) de bulunmaktaydı. Yapılan tahkikat neticesinde Yusuf İzzettin Efendi'nin, yaşamış olduğu rahatsızlıklar sebebiyle daha evvel birkaç defa intihar girişiminde bulunduğu ve bunlara engel olunduğu, ancak sonuncu intihar girişimine engel olunamadığı ve buna bağlı olarak intihar neticesinde kan kaybından öldüğü sonucuna varılmıştı.⁷²

Sonuç

Fetvâ emînleri, ilk atandıkları dönemden itibaren fetvâ hizmetlerinde görev almıştır. Başlangıçta fetvâ konusunda şeyhülislamlara yardımcı iken, ilerleyen süreçte şeyhülislamdan sonra tek söz sahibi olmak gibi etkin bir konuma yükselmişlerdir. Zaten bu göreve getirilen kişilerin ilmî yetkinliğinin bulunması, tavır ve davranışlarıyla örnek gösterilecek bir niteliğe sahip olmaları, yürütülen görevin toplum nazarında önemsenmesi, fetvâ emînlerinin prestijini artıran diğer unsurlardır. Ancak bütün bunlardan fetvâ emînlerinin, fetvâ konusunda tek söz sahibi olduğu sonucuna varılmamalıdır. Her ne kadar fetvâ prosedürünün bütün süreçleri fetvâ emînlerinin temel görevi arasında yer alsada resmî anlamda fetvâ verme yetkisi her zaman şeyhülislama ait olmuştur. Dolayısıyla fetvâ emînlerinin temel görevi resmî anlamda fetvâ vermek değil, fetvâ sürecini yönetme şeklinde tezahür etmiştir.

Fetvâhâne, Osmanlı'nın son dönemlerinde önceye nazaran daha teşekküllü bir yapıya kavuşmuştur. Fetvâhâne çatısı altında yürütülmesi istenilen

69 BOA, HAT., nr: 772/36199.

70 BOA, A.M., nr: 1/35.

71 Sultan Abdülaziz'in ailesi hakkında bkz: Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, ss. 162-166.

72 BOA, İ.DUİT., nr: 3/68.

yeni görevler, birimin yapısal anlamda değişim-dönüşüm yaşamasına sebebiyet vermiştir. Fetvâ eminlerinin görev alanına dahil edilen temyiz görevi buna örnek gösterilebilir. Temyize yönelik işlerin yürütülmesi için, mevcut bulunan Fetvâ ve Pusula odalarına, İlâmât Odası da eklenmiştir. İlave edilen yeni görevler ve buna bağlı olarak birim içerisindeki yeni oluşumlar fetvâ eminlerinin görev ve sorumluluk alanlarını genişletmiştir.

Fetvâhâne'nin yönetimi tamamıyla fetvâ eminlerine bırakılmıştır. Fetvâ eminleri burada, şeyhülislam adına iş ve işlemlere nezaret etmiştir. İdarî görev kapsamında yer alan vazifede, Fetvâhâne'ye alınacak memurların tespiti, mevcut çalışanların özlük haklarıyla alakalı işlemler, birimin ihtiyaçlarının temini fetvâ eminlerinin görevleri arasında yer almıştır.

Fetvâ, temyiz ve idarî görevlerin yanı sıra bir kısım fetvâ eminlerine zaman içerisinde değişik görevler verilmiştir. Makalede yer vermeye çalıştığımız görev ve sorumluluk alanları açısından bakıldığında, fetvâ eminlerinin hassasiyet gerektiren meselelerde görevlendirildiğini söylemek mümkündür. Özellikle fıkıh sahasındaki yetkinlikleri sebebiyle üstlendikleri görevlere ilave olarak; dirayet, metanet ve öngörü gerektiren meselelerde de görevlendirilmeleri, hem bu göreve hem de bu görevde bulunanlara bakışın tespiti açısından önemli görünmektedir.

Sonuç itibarıyla fetvâ eminlerinin burada işaret ettiğimiz görevleri, mevcut verilerin bize sunduğu bilgiler çerçevesinde tespit edebildiklerimizdir. Şeyhülislamlığın hafızası konumunda bulunan İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri ve Meşihat Arşivleri'ndeki tasnif çalışmaları tamamlandığında; buraya başvurularak yapılacak çalışmalarla birlikte fetvâ eminlerinin daha başka görevlerini tespitin imkan dahilinde olduğunu söylemek gerekir.

Kaynakça

- Ahterî, Mustafa b. Şemseddin, *Ahterî-i Kebir*, Dersâadet, 1310.
- Akgündüz, Ahmet, "İlâm", *DİA.*, İstanbul, 2000, XXII, 72-73.
- Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendi-zâde, *Dürerül-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1330, IV.
- Alikılıç, Dünder, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.
- Altınbaş, Vamık Şükrü, "Fetvâ Eminleri", *Diyanet Aylık Dergi*, 2 (11), 1963, ss. 24-25.
- Atar, Fahrettin, "Fetva", *DİA.*, İstanbul, 1995, XII, 486-496.
- Aydın, Bilgin, YURDAKUL, İlhami, KURT, İsmail, *Şeyhülislamlık (Bâb-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.

Aydın, M. Âkif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, *DİA.*, Ankara, 2003, XXVIII, 231-235.

Baş, Eyüp, “Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”, *AÜİFD.*, 45 (1), 2004, ss. 167-190.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı (A.MKT.), nr: 7/10, 9/97, 13/73.

_____, Bâbîâlî Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD.), nr: 4/27, 10/31.

_____, Bâbîâlî Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât Evrakı (A.MKT.UM.), nr: 14/81.

_____, Bâbîâlî Sadaret Müteferrik Evrakı (A.M.), nr: 1/35.

_____, Dahiliye Mektubî Kalemi Evrakı (DH.MKT.), nr: 832/12.

_____, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi Evrakı (HAT.), nr: 772/36199.

_____, İrade Tasnifi Dahiliye Evrakı (İ.DH.), nr: 26/1248, 59/2896.

_____, İrade Tasnifi Dosya Usulü Evrakı (İ.DUİT.), nr: 3/68, 15/2, 15/11.

_____, Meclis-i Vükela Mazbataları Evrakı (MV.), nr: 127/3.

Baykal, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.

Berkî, Ali Himmet, *İslâmî Kaza*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962.

_____, “Osmanlı Türklerinde Yüksek İfta Makamı”, *DİB. Dergisi*, 9 (102-103), 1970, ss. 423-427.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1970, VIII.

Devlet Memurları Kanunu, www.mevzuat.gov.tr/Kanunlar.aspx (03.10.2012).

Devlet Salnâmesi (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye), Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1275; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1276; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1277; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1278; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1279; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1280; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1281; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1282; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1283; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1284; Matbaa-i Âmire, yy., 1285; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1286; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1287; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1288; Dârü't-Tibaati'l-Âmire, İstanbul, 1289; Matbaa-i Maârif, yy., 1290; Matbaa-i Maârif, yy., 1291; Matbaa-i Maârif, yy., 1292; yayl.y., İstanbul, 1293; yayl.y., İstanbul, 1294; Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1295; Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1296; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1298; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1299; Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1301; Matbaa-i Osmâniye, İstanbul, 1302; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1303; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1304; Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1305; yayl.y., İstanbul, 1306.

Düstur, “Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnâmesi”, 1. Tertip, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, II, 721-725.

_____, “Fetvâhâne Nizamnâmesi”, 1. Tertip, Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1299, IV, 76-77.

_____, “Memûrîn-i Mülkiyye'nin Tekâüdüne Dair Kanun”, 2. Tertip, Matbaa-i Osmâniye, Dersaâdet, 1329, I, 666-673.

_____, “8 Şaban 1327 Tarihli Mülkiye Tekâüd Kanunu Ahkâmının 1326 Senesi Zarfında Memûrîn-i İlmiyye İle Eytâm ve Erâmiline de Tatbiki Hakkında Kanun”, 2. Tertip, Matbaa-i Osmâniye, Dersaâdet, 1330, II, 251.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

El-Mu'cemü'l-Vasît, haz: Heyet, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, I.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939, I.

_____, “Bedestan”, *İA.*, Eskişehir, 1997, II, 440-442.

Ertan, Veli, *Tarihîte Meşihat Makâmı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1969.

Gürbüz, Mustafa, *İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Heyd, Uriel, “Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, çev: Fethi Gedikli, 9 (1-3), 1995, ss. 287-317.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. el-‘İzz b. el-Mukarrem el-En-sârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz., XIII.

İnalcık, Halil, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten*, 28 (112), 1964, ss. 623-690.

İnciciyan, P. G., “XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti-Osmanlılar'da Din ve Mülkî Teşkilât”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 (12), 1966, ss. 64-71.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA), *Fetvâhâne-i Âlî Tezkire Defteri*, nr: 378.

_____, *Fetvâhâne Memurları Defterleri*, nr: 67.

Jaschke, Gotthard, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev: Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşas!*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Kaşıkcı, Osman, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, OSAV. Yayınları, İstanbul, 1997.

Koca, Ferhat, “Fetvâhâne”, *DİA.*, İstanbul, 1995, XII, 496-500.

_____, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvâhâne”, *İlam Araştırma Dergisi*, 2 (1), 1997, ss. 133-151.

Mardin, Ebul'ula, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV. Yayınları, Ankara, 1996.

Mecell-i Ahkâm-ı Adliye, thk: Ahmed Cevdet, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul, 1329.

Özdemir, Rifat, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *OTAM Dergisi*, sy. 5, 1994, ss. 259-310.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, I.

Pixely, Michael M., “Erken Osmanlı Tarihinde Şeyhülislâm’ın Gelişimi ve Rolü”, *Türkiye Günlüğü*, çev: Nuri Çevikel, sy. 60, 2000, ss. 99-106.

Sahillioğlu, Halil, “Emin”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 111-112.

Torun, Fatih Sadık, “Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)”, *Karadeniz Araştırmaları*, 8 (32), 2012, ss. 81-97.

Türk Hukuk Lugatı, Maarif Vekaleti, Ankara, 1944.

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Zuhayli, Muhammed, “Fetva ve Takva”, *Diyanet Dergisi*, çev: Mustafa Ateş, 29 (1), 1993, ss. 95-104.

